

Andrzej Sosnowski úr, az egy-egy emlékezetre méltó múltbeli és mai történelmi esemény, kiemelkedő személyiség, lengyel város, országos jelentőségű emlékhely gazdagon illusztrált bemutatására szakosodott krakkói Biały Kruk (Fehér Holló) Kiadó igazgatója tavaly a javaslattal fordult hozzám, hogy írjam meg röviden a lengyel–magyar barátság történetét. Ennek korabeli és későbbi metszetekkel, festményekkel, rajzokkal, dokumentumfotókkal, térképekkel „színesített”, albumszerű megjelentetésére illő alkalom Lengyelország helyreállításának 2018 őszén megünneplendő századik évfordulója.

1.

Amikor a másfél évtizeden át otthonomul szolgált Fodor Szanatórium tehergépkecsi-vezetője 1963 nyarán megtudta, hogy lengyel szakra felvételiztem, egyszeriben bőbeszédű lett. Elmondta, hogy éppen tizenkilenc évvel azelőtt, a keletről Varsó alá visszaszorított egyik honvéd hadosztályban szolgált őrmesterként. Heteken át a város közelében állomásoztak. Bejárt a hozzájuk legközelebbi kerületbe, ahol több lengyellel összeismerkedett. Volt, akivel nemcsak üzletet, hanem barátságot is kötött. Ő árulta el neki, hogy pár napon belül felkelés tör ki Varsóban... Jó volna, ha erről a magyarok is tudnának... Mi több, lengyel barátja annyira bizalmába fogadta őt, hogy elvitte a város közepén álcázva kialakított földalatti lőtérre, és a kezébe nyomott egy, a lengyelek által konspiratív körülmények között gyártott géppisztolyt: próbálja ki... Látta, valóban felkészültek a harcra. Egy hosszú pince végében állt a céltábla. Az angol típusú géppisztoly pontosan működött. Ma is az orrában érző a lőporfüst szagát – mondta. A szellőztetést a lelepleződés miatt nem lehetett megoldani.

Elképedtem a történeten, noha láttam Andrzej Munk *Eroica* című filmjét, amelynek *A magyarokról* szóló része a Varsóban felkelt lengyelek és a honvédek barátkozásáról, együttműködési, tárgyalási kísérletéről szólt – vígjátékra emlékeztető jelenetekkel. (Évtizedekkel később tudtam meg, hogy a város alatt állomásozó II. tartalékhadtest parancsnoka, a varsói magyar nagykövetség egykori katonai attaséja, Lengyel Béla tábornok, akire a filmben is utalás történik, nyíltan közölte a Varsó térségét megszálló 9. német hadsereg parancsnokával, Nicolaus von Vormann tábornokkal, hogy a magyar csapatok semmilyen lengyelelles akcióban nem vesznek részt.) Sofőr ismerősöm a lengyelek számára éppen ezekben a napokban égetően szükséges fegyverekkel üzletelhetett, s lehet nem is annyira a haszon miatt, ha lengyel társa, nyilván a földalatti hadsereg katonája, beavatta őt a felkelés előkészületeibe. Kölcsönös bizalmuk alapja az üzleti érdeken túl a történelemben gyökerező szeretet lehetett. Ez áradt hirtelen megnyílt sofőr-ismerősöm szavaiból is: mondandójától szinte átszellemült

arccal állt előttem a hajdani honvéd. Vonásai mintha azt a drámai helyzetet is érzékeltették volna, amelyben barátságuk született. „És vele mi lett?” – kérdeztem tétován. „Biztosan elesett a rákövetkező napokban” – mondta a messzeségbe révedve.

A hatvanas években Lengyelországot behálózó autóstopos útvonalaimon én csak szeretettel találkoztam. Az érdeket legfeljebb önön személyemben, kiforróban lévő személyiségemben fedeztem föl. Esetenként tudatosan használtam ki azt a figyelmet, tiszteletet, időnként túlradó baráti érzelmet, amely talán nem is annyira nekünk, ott jelenlévő magyar fiataloknak, hanem az 1956-os magyar forradalom elesett hőseinek és a lengyelek iránti háborús magyar segítőkészség neves és névtelen szereplőinek szólt.

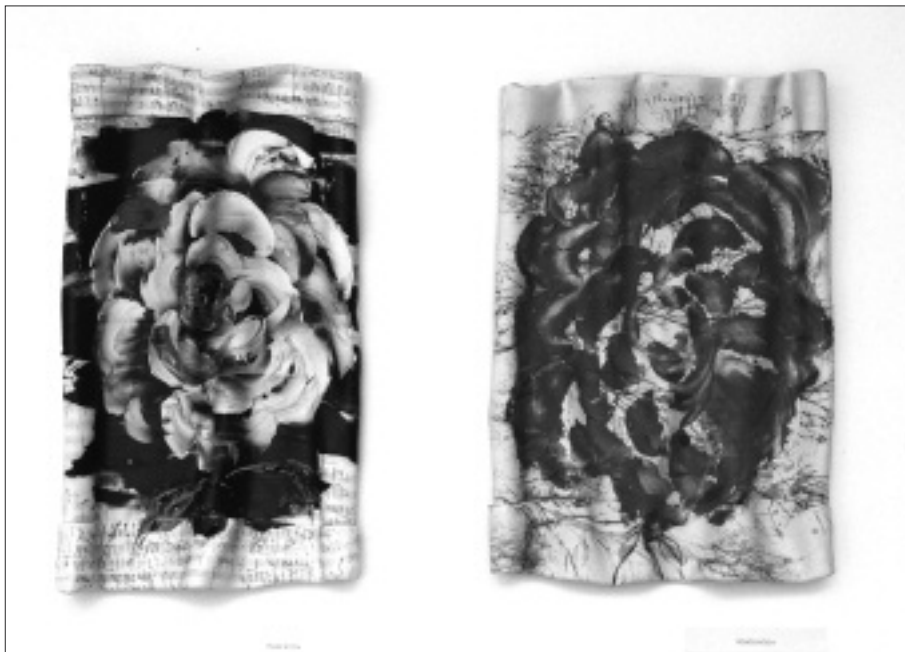
Mennyi remek emberrel találkoztam! Néhányukkal címet cseréltem, de a többségük örökre ismeretlen maradt. Vagy talán mégse... Mert máig őrzöm némelyikük megvilágosodásomat elindító szemvillanását, biztató mosolyát, kézmozdulatát, szavát, mondatát, amelyet nem kellett magyarra fordítani a varsói Kultúra és Tudomány Palotája Babel tornyára emlékeztető árnyékában sem. Némelyikükét? Vagyis tulajdonképpen mindannyiukét. Mert akikkel találkoztam, valamennyien bennem élnek, belepréselődve a harmonikaszerűen összecsukló s olykor feljajduló időbe.

Az élet különleges ajándékának tartom, hogy 1972-ben megismerhettem Waclaw Felczakot, a magyar történelem börtönviselt mindentudóját, akiről addig azt hittem, hogy ha él is, a legendák körülírhatatlan hőseként bizonyára nem ezen a földön. Vagy ha igen, életfogytig tartó börtönbüntetése soha nem ért véget. Így számomra személyesen megismerhetetlen. Amikor első krakkói találkozásunk után bizalmába fogadva egy héten át megosztotta velem társbérletét, ő jelenítette meg számomra mindazokat, akikkel lengyelországi útjaim során addig találkoztam, s akiket olykor egy pernyi ismeretség után is örökkévaló társamnak éreztem. Ilyenkor az idő csapdájában érezve magam, megborzongtatott a rajtam is áttetsző múlt: a történelem.

1964 és 1968 között a romjaiból 1956-ban félig-meddig felépített Eötvös Kollégium diákja voltam. Waclaw Felczak 1938 őszén lett az „igazi” Eötvös Collegium ösztöndíjas hallgatója, aki a magyar reformkor és szabadságharc történetét kutatta. Elmondása szerint a magyarok iránti érdeklődését egy Isten háta mögötti közép-lengyelországi elemi iskola tanítója keltette fel benne az 1920-es évek derekán – nyolc-kilenc éves korában. Színes képeket mutatott nebulóinak az Árpád-házi királyokról meg Kossuthról és Széchenyről. Az illusztrációkhoz fűzött mondandóját azzal summázta, hogy a magyarokat szeretni kell. Egy évtized múlva mit sem tartott természetesebbnek annál, mint hogy történelem szakon tanuljon a Poznańi Egyetem, ahol a magyar lektor óráit is szorgosan látogatta és magyarbarát diáktársaságot szervezett. Több évre tervezett magyarországi tanulmányaira az 1939 szeptemberében kitört világháború tett pontot. 1940 májusában már a szerveződő lengyel földalatti hadsereg felesküdtött katonájaként tért vissza Magyarországra. 1943-tól a Honi Hadsereg budapesti futár-bázisának parancsnokhelyetteseként komoly érdemei voltak a londoni emigráns kormány és varsói honi képviselete közötti kapcsolat működtetésében... 1945 májusa számára nem jelentette a háború végét. Esküjéhez hűnek maradva folytatta a harcot a független és demokratikus Lengyelország megteremtéséért, amelyért a háború alatt

négy testvére áldozta életét. 1948 végén Csehszlovákiában letartóztatták és átadták a lengyel Belbiztonsági Hatóságnak. Évekig tartó kihallgatások és kínzások után 1951-ben életfogytiglani börtönrre ítélték. Éveket töltött magánzárkában. 1956. október 31-én este váratlanul kiengedték a fegyházból. Az elkövetkező napokban tudatosodott benne, hogy visszanyert szabadságát voltaképpen a magyar forradalomnak köszönhette. Ez még inkább hitelesíthette hajdani tanítójának szavait: a magyarokat szeretni kell...

1958 őszétől – nagy tudású, egyenes tartású tanársegédként – a Jagelló Egyetem ifjúságának tanította a magyar reformkor eszmetörténetét, hőseinek, Kossuthnak és Szé-

chenyinek életpályáját, tevékenységét. Bö évtized múlva – magyar témájú munkái megvédésével kiérdemelte az akadémiai doktori címet. Az 1970-es évek végétől kapcsolatba lépett a nemzeti hagyományokhoz kötődő magyar „másként gondolkodókkal”, s az Eötvös Kollégium vendégtanáráként az 1987 őszén a Szolidaritásról tartott előadásokat a Bibó István szakkollégium diákjainak, akiket politikai pártalapításra biztatott... Eredményesen. 1993. október 23-án halt meg. Pár nappal azután, hogy Lech Wałęsa köztársasági elnöktől átvette a másfél évtizeden át ad acta professzori kinevezését.

2018. március 21-én a Fonó Budai Zeneházban tartott alapítványi gálával megkezdte működését a Waclaw Felczak Alapítvány, amely a magyar–lengyel barátság tudatosítására, ápolására, építésére jött létre. E világtörténelemben páratlan fenomén strázsálása, gazdagítása békében mintha nehezebbnek bizonyulna, mint drámai sorsfordulók idején. Már kisiskolás kortól napi apró munka szükséges ahhoz, hogy tudatosodjék e barátság tartalma s az iránta való személyes felelősség.

A X. század első felében gyökerező magyar–lengyel barátság fundamentumát szent királyaink, István és László tették le a rövidéletű Imre herceggel együtt, és Károly Róbert –Nagy Lajos korának kapcsolatai mélyítették el. Rendíthetetlen lelki, szellemi támasza két uralkodónő, a II. János Pál pápa által szentté avatott, műveltségben is kiemelkedő Kinga hercegnő és Hedvig királynő. Nekik köszönhető az „a szent talapzat”, amelyet a Zsigmond és Mátyás alatt fellobbant ellenségeskedés, de még II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata sem tudta maradandóan rombolni. A magyar–lengyel krónika legényesebb lapjait a korábban fejedelmként Erdélyben uralkodó lengyel király, Báthory István írta, akit ma is évszázadokon átívelő tisztelet övez választott hazájában.

Mi volt ennek az Európában az évszázadokon át tartó példátlanul harmonikus együttműködésnek a magyarázata? A barátságot mennyiben hitelesíti az, hogy a kontinens legrtartósabb határának a lengyel–magyar határ bizonyult, amely 1918-ig csak húsz-huszonöt kilométeren változott? E kérdésekre folyamatosan születtek a válaszok. Az utóbbiak közül mi is idézzünk néhányat.

A Corvin Mátyás halálával 1490-ben megürült magyar trón a királyság déli határai mentén az állandósult oszmán-török veszély árnyékában is vonzó volt Európa uralkodói számára. Számos ország uralkodója vett részt az érte folyó versengésben – a Corvin János mint „nemzeti király-jelölt” mellett érvelő pártfogókon kívül. Mátyás történetírója, Bonfini szerint IV. (Jagelló) Kázmér lengyel király és litván nagyfejedelem nem Prágában trónoló fiát, Ulászlót, hanem annak öccsét, János Albertet szerezte volna Magyarország uralkodójává koronáztatni. Küldöttei ennek érdekében „beszéltek a kapcsolatról, mely az ő királyaik és a magyarok között ősidők óta megvolt, a sokféle szálú rokonságról, elmondva, hogy köztük mindig is oly nagy volt a jóindulat és szívélyesség, hogy a lengyelek, ha királyi magjuk megfogyatkozott, gyakran kerestek pannon királyt, viszont a kérelmező pannonoknak is sokszor adtak; hogy Lajos magyar király, akit a szarmaták elkértek, Lengyelországon is uralkodott, míg viszont Ulászló, Kázmér elsőszülött bátyja, Magyarországon trónolt dicsőségesen; hogy király hiányában nincs jobb, mint ha a szomszédokhoz, a régi és hű barátokhoz fordulunk, akikre az állam főségét biztonsággal bízhatjuk...”

Nem véletlenül hivatkoztak egyrészt a XIV. század kiemelkedő közös királyára, Nagy Lajosra, másrészt Kázmér elsőszülött bátyjára, Ulászlóra, aki négy évig tartó közös uralkodás után, 1444-ben a várnai csatában esett el a Magyarországot akkor már hetven éve fenyegető oszmán hódítók elleni hadjáratban.

Ezzel szemben nyolcvanöt évvel Mátyás halála után, 1575 novemberében Báthory István teljhatalmú követe, Berzeviczy Márton, erdélyi alkancellár a fejedelem lengyel ügyekben is jártas bizalmasával, Blandrata Györggyel együtt már nem csupán a hagyományos dinasztikus kötelekek érvével állt elő a varsói királyválasztó országgyűlés lengyel és litván résztvevőit meggyőzendő, hanem az erdélyi és a lengyel–litván államszervezet hasonlóságát emelte ki, amelyben a rendi szemlélet és vérmérséklet rokonsága is gyökerezett: „Mindkét nemzet szokásai, törvényei, élet- s viselete módja hasonló; fegyverzete, hadszervezete, vallása, szabadsága és társadalmi életük

egyenlő, összekötetésük régi; ezért voltak eddig is közös királyaik, ezért lehetnek a legkönnyebben szövetségben s egymásnak segélyére.”

Míg az 1490-es királyválasztást előkészítő gyűlésen a dinasztiaiak közötti kapcsolatot emelték ki, az 1575-ös királyválasztó gyűlésen a két nemzet, pontosabban: a két egységesnek tekintett nemesség hasonló rendi tudata, mentalitása, szokásrendje, törvénykezési módja, területigazgatási rendszere az irányadó.

A XVI. század a lengyel történelemben az aranyévszázad fogalmával egy, a magyarban ugyanez a kor a gyors hanyatlás, a pusztulás fogalmával azonos. Ami a magyar tudatban a XVI. század, a lengyelben – a fellobbanó tettekre készség és valóságosan reménykeltő tettek ellenére is – a XVIII. század utolsó harmada. Lengyelországot 1795-ben, harmadszori felosztása során 123 évre kitörölték Európa térképéből. A század elején még 740.000 négyzetkilométert számláló (lengyel–litván) Nemesi Köztársaságot a Habsburg Birodalom, a Porosz Királyság és Oroszország darabolta fel egymás között. A „közös bűn” hosszú időre egy táborba, a Szent Szövetségbe kényserítette a felosztó hatalmakat.

A lengyeliség 1795-től kezdve annak az európai országnak lett szövetségese, amelyik a felosztó hatalmakkal vagy azok valamelyikével hadban állt. Ez 1814-ig előbb a köztársasági, majd császári Franciaország volt. 1848 őszétől kezdve egy olyan királyság került Ausztriával nyílt háborúba, amelynek alattvalóit Európa addig osztráknak tartotta. A lengyelek persze tudták, hogy a magyarokról van szó. A lengyel politikusok egy része az 1772-ben kialakult kétségbeejtő helyzetben azt szerette volna elérni, hogy a Galícia néven Dél-Lengyelországot Mária Terézia ne Ausztriához, hanem a Magyar Királysághoz csatolja. Része volt ebben annak a rokonszenvennek is, amely a magyarok részéről a lengyel–litván állam első felosztását megelőzően 1768-tól 1772-ig tartó lengyel függetlenségi harcot kísérte. A II. Katalin cárnő katonai jelenlétére támaszkodva reformokat bevezetni akaró művelt, de határozatlan lengyel király, Szaniszló Ágost ellen a Bar nevű városkában szövetkező lengyel nemesek indítottak függetlenségi háborút. A reguláris orosz csapatoktól elszenvedett vereségeik nyomán rendre Magyarországon találtak menedéket. Így az 1770-es évek elején Bártfa és Bártfafürdő a lengyel menekültek központjának számított. Hatvan évvel később az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverését követően a lengyelek iránti rokonszenvehullám szinte az egész magyar társadalmat magával ragadta. Ekkor született a lengyel bujdosó, „a mi lengyelünk” fogalma Vörösmarty Mihály *Szózatának* lengyel sorsot megjelenítő szakaszával együtt:

S a sírt, hol nemzet sűlyed el,
Népek veszik körül,
S az embermillióinak
Szemében gyászköny űl.

Az 1795-ben felosztott Lengyelország és a bécsi kongresszuson létrehozott, majd 1832-ben I. Miklós cár által felszámolt Lengyel Királyság sorsa baljós figyelmeztetésként szolgált az eszmélkedő, majd 1825-től kezdve mind jobban magára talált,

céltudatosan politizáló magyar nemesség számára. Az, hogy 1846-ban a demokratikus eszmék jegyében függetlenségi felkelést kirobbantani akaró galíciai lengyel nemesség egy részét a hivatalnokai által fellázított paraszttal mérszázoltatta le a bécsi udvar, a Kossuth által vezetett reformnemességben tudatosította, hogy az érdekegyeztetés elmaradásával hasonló tragédia színhelye lehet Magyarország is.

Miután 1848. október 3-án a bécsi udvar törvénytelenül feloszlatta a pesti parlamentet, Ausztria és a Magyar Királyság között kitört a nyílt háború. Az 1831 után emigrációba kényszerült lengyel katonatisztek, az 1848 tavaszától tömegestül Galíciába szökő orosz-lengyelországi lengyel fiatalok, valamint a galíciai nemzeti gárdák tagjai számára megfogalmazódott a cél, hogy a Magyarországon szerveződő honvédsereg, illetve a lengyel légió soraiban harcoljanak Lengyelország helyreállításáért.

A Pesten szerveződő lengyel légióhoz csatlakozni akaró Teofil Łapiński, a császári-királyi hadsereg kilépett tüzéraltiszte, miután a galíciai–magyar határt átlépte, a sorompón túli fogadóban megpihenve máig érvényes pontossággal fogalmazta meg az új tartalommal feltöltődő barátság meghatározó jegyét: „A derék izraelita, aki már harminc éve bérelte a kocsmát, s kinek apja és nagyapja is annak a falai között született és élt, megannyi érdekes dolgot mesélt a múltból. Fogadójában az üldözött ellenségeik elől menedéket kereső bari konföderánsok is többször vendégeskedtek. Lengyelország mártíromságának iszonytatóan hosszú ideje alatt a harcot vállaló hazafiak egy-egy órára itt húzhatták meg magukat az üldözött Habsburg-hatóságok elől, amelyek a menedékjogot tiszteletben tartván a biztonságot adó határon megtorpanva csak szemükkel követték a menekülőket. 1831-ben az ide kanyarodott fedett zsidó bricskában lengyelek rejtőzködtek, kik magyar földön keresve menedéket őszinte, szívéllyes és bőkezű vendégszeretetre találtak. 1846-ban itt letek biztonságra az eszement paraszt kése és a Habsburg-hivatalnokok atyai pártfogása elől menekülő riadt lengyel nemesek tömegei. Évszázadok óta most először jöttek ide lengyelek, hogy segítsenek annak a nemzetnek, amellyel *érdek és szeretet* oly régóta összekapcsolta őket.”

IV. Kázmér küldöttei az uralkodók közötti, Báthory István követei a rendek közötti szinte rokoni kapcsolatokkal érveltek. Teofil Łapińskinak a Kárpátokon átkelő és Pest-Budára igyekvő nemzettársai között a privilegizált jogállású és jobb-rosszabb anyagi helyzetű nemesi ifjak mellett már nagy számban találunk iparosokat, kereskedőket, diákokat, céhlegényeket, mi több, parasztokat és jobbágyokat is. Vagyis az „Egytestvér a magyar és a lengyel” közmondás – társadalmi bázisát illetően – a XIX. században szétfeszítette a nemesi rend kereteit. A magyar–lengyel barátság új tartalommal gazdagodott, s fogalma így a barátság demokratizálódását jelentette.